

75 éve született József Attila

Ha megérhette volna, most lenne 75 éves — nem elérhetetlen életkor, s szívszorító, hogy alkotóereje a mi viszonyaink között teljesíthetett volna ki. Zsenije mégis itt munkált elmúlt 35 évünkben, és hat tovább a szocializmust építő nép körében. Nem jelképes, hanem természetesen, méltónak érezzük hozzá, hogy felszabadulásunk évfordulóját az ő humanizmusa jegyében köszöntjük. Az alább következő vallomások körkérdésünkre érkeztek be, melyben azt tudakol-

tuk, hogy a társadalom különböző rétegeiben és fiatal alkotók körében hogyan él tovább József Attila szellemi öröksége. A számos válasz közül egy csokorralát bocsátunk olvasóink elé — későbbiekre tervezve mások közlését is. A vallomások József Attila elméleti és egyéb írásából vett idézetek zárják közre, ezzel is rá kívánván irányítani a figyelmet életművének — bár nagy jelentőségű — kevésbé feltárt és hasznosított részére.
A szerk.

Tisztelt Szerkesztőség!

Nagyon megtisztelő, hogy egy régi cikkem fejtegetéseiből kiindulva tervezik megemlékezésüket József Attila születésének 75. évfordulójára. Megvallom: nagyon nagy elmélyülésre lenne szükségem, hogy újra végiggondoljam, s meg is írjam ezt a témát, de erre most nincs módom...

Mindenesetre újra elolvastam régi cikkemet (József Attila kőtáblája) és az az érzésem, hogy az abban foglaltakat lényegében most is hasonlóan, legfeljebb árnyaltabban, tudnám csak megfogalmazni; vagyis úgy vélem, az etikai követelmények a jelenben is változatlanul (talán még sürgetőbben) állnak előttünk, tehát továbbra is azon kell fáradoznunk, hogy megvalósuljanak. Különösen érvényes és időszerű ez most a munkáról szóló „tétel”-re vonatkozóan.

Körkérdésükhöz sok sikert kívánok, figyelmüket ismételen köszönöm.

Garái Gábor

GARAI GÁBOR:

József Attila kőtáblája

Sokan fölpanaszolják manapság, hogy a mi társadalmunknak nincsen egyszerű szabályokba foglalt erkölcsstana, olyasféle, mint a keresztény világnézetre támaszkodó európai osztálytársadalmaknak volt. És valóban: nem hiányoznak-e az életünkből olyan, gyerekésszel is beszajkózható tilalmak, mint: ne ölj, ne lopj, ne paráználkodj?

Elvettétek a tízparancsolatot, de mit adatok helyette — mondogatják azok, akik úgy vélik, hogy a szocializmus, az atomrombolás, az úrhajózás korának embere is beérheti annyival, hogy primitív tilalmakkal kicövekelt mezsgyék közt keresse az „egy igaz utat”.

Ha rám bíznák — hadd játsszam el a gondolattal —, József Attila néhány szállóigévé lett sorából én, azt hiszem, össze tudnám állítani a mi társadalmunk eszményi emberének legfőbb magartátságait. Nem olyan egyszerűket és gépiesen alkalmazhatókat persze, mint a bibliai tízparancsolatok, melyeket illet meg tartani, vagy ha nem ment, hát az elkövetett bűnt kellett sebtiben megbánni. Ilyen könnyű feloldozásokkal és lelkiismeret-nyugtatókkal József Attila nem kecsegtet. Nem is tilalmakat vésnék fel a József Attila-életműből, inkább követelményeket, szelíd, de megfellebbezhetetlen —, mert az értelemből ellenőrzött — követelményeket, melyek alkalmazása egyáltalán nem egyszerű, még kevésbé mechanikus; csak az élet alapvető dialektikáját vállaló, értelemmel betartható követelményeket, melyek alkalmazása egyáltalán nem egyszerű, még kevésbé mechanikus; csak az élet alapvető dialektikáját vállaló, értelemmel betartható követelményeket, melyek más-más helyzetben gyakran más-más cselekvést írnak elő, s az általuk diktált erkölcs egyetlen próbája a közönségnek elkötelezett egyén felelősségtudata.

Nem volna könnyű törvények ezek. Túlvilági boldogsággal senki sem fizetne értük, de még az evilági boldogság mértékét is kockázatos volna egyszerűen a „Jó ember” takarékbetétkönyvének értéke szerint megállapítani, inkább csak azzal a belső harmóniával volna mérhető az, amit a tudatban a kollektív emberség korszerű —, cseppet sem szentimentális, de annál kérlelhetlenebb — biztonsága terem meg.

József Attila kőtáblájára talán elsőnek azt vésném föl, azt a valóban szállóigévé lett néhány sort, hogy: „Dolgozni csak pontosan, szépen, / ahogy a csillag megy az égen, / úgy érdemes”.

Bármily sokat hallottuk, érdemes még egyszer kicsit elmélyültebben is odafigyelni rá. Mert kényesen pontos a fogalmazás. Nem azt mondja József Attila, hogy úgy kell (mármint: pontosan, szépen dolgozni), hanem azt, hogy „úgy érdemes”. Ez talán így, első hallásra engedékenyebbnek tetszik, pedig a ma —, s még inkább a holnap — felől nézve így szigorúbb a törvény, mert végképp kijátszhatatlan. Ha a szocialista társadalom megteremti — és lehetőségében feltétlenül megteremti — a munka és az öröm harmóniáját, megszüntetvén az értelmetlen robotot, akkor végképp csak önmagát

„A költő alkot és ez nem jelent kevesebbet, minthogy alakítja a világot, az emberi világot, az emberséget azoknak a segítségével, akik a társadalmi munkamegosztás révén mással lévén elfoglalva, úgy osztoznak a költő tevékenységében, hogy művét szeretettel veszik magukhoz. Mert a mű nem annyira a művész, mint inkább azok által él, akik szeretik a művészetet, s azért szeretik, mert keresik az emberséget. Bizonyára sokak fülében »kenetesen« hangzik, amit itt írok. Hagyjuk ezeket, — cinikusságuk mögött vagy nyers erőből, erőszaktól való cinkos félelem, vagy a beléje vetett bizalom lappang. Mi, mai költők, nem tehetünk mást, minthogy elmondjuk örömeinket és bánatainkat egyfelől, másfelől pedig kiállunk a szabadságért minden formában és mindenütt, ahol a gazdasági jólét jelszavaival és fegyveresen megkísérlik a költők örök ellenfelei a »tömegeket« legjogosabb emberi igényeiktől, a szabadságtól és a szabadságra való törekvésüktől lélekben is eltántorítani.” (A mai költő feladatai, 1937.).

„Marxista az, aki egyénileg azt gondolja el és írja tudatosan, aminek a megtételére a történelem a proletáriátus egészét — egyes tagjaira való tekintet nélkül — rávezeti és rákényszeríti. A marxista nem más, végső fokon, mint a történelmi proletáriátus egésze kicsiben. Az egész vég szövegből egy újnyi minta, amelyből ruhát csinálni nem lehet, de amely magán viseli mindazokat a tulajdonságokat, amelyekkel az egész vég rendelkezik. A nem marxista, a nem osztálytudatos proletár egyén pedig csak egyike ama szálaknak, amelyekből a szövet egészét a történelem szövőgépe szötte és szövö. Mint egyes szál, ő is hozzájárul az egész minőségéhez, de másképpen: más a fonál és más a szövet. A minta azonban minőségét nézve csak méretekben különbözik a végtől. (A magyar proletáriródalom platformtervezete, 1931.).

„Az utóbbi idők vitáiban különös hangsúllyal jelentkezett az a kérdés, hogy milyen viszonyban állnak egymással politika és művészet. A kérdést általában próbálták megoldani, mégpedig elsősorban a politika és a művészet fogalmának tisztázásával. Megnyugtató megoldást nem kaptunk. Magát a kérdést sem kaptuk a maga tisztaságában. Nyilvánvaló, hogy a politika befolyásolja a művészetet. Ez nem kérdéses. Kérdéses az, hogy magának a művészetnek, a szépirodalomnak van-e politikai hatása. A problémával foglalkozó szocialista gondolkodók azonban ezt sem tekintették kérdésesnek. Mi maradt hát a problémából, ha sem az egyik, sem a másik oldala nem problematikus? Az a látszatprobléma, hogy a szocialisták követeljenek-e szocialista propagandát a költőktől költői műveikben. Ez a látszólagos probléma önmagától elesik, ha feleletet adunk arra a mellőzött tulajdonképpeni kérdésre, hogy műalkotásnak lehet-e politikai hatása? Előbb azonban magával a művészi tevékenységgel kell foglalkoznunk.” (A művészet kérdése és a proletárság, 1935.).

„A történelmet egy okból nem szeretem. Mi történt? — kérdi a történetíró s ha alaposabb, megtoldja ezzel a kérdéssel: miért történt? Am végül is történetként adja elő a történet, a történet forrását is, alanyát állítmánná tesz, s így végül éppen azt nem tudhatom, hogy mi (!) történt és miért. Általában azt értjük történeten, amit nem mi csináltunk. Cselekvésnek az igazságot tudjuk, történetnek a valóságot. De hát akkor hogy írhatnánk történetet? A történelem egyik végpontja adva van: a saját énünk. Am történetét minden cselekvést azzal teszek, hogy saját magamtól, cselekvő énemtől elválasztom, — akkor viszont hogyan érthetném meg? Történelmet nem is lehetnek másként írni, mint így: En ezt és ezt csináltam. De hiszen jó történetíróknak azt tartják, ki »beleéli magát« a korba s a szereplőkbe, — tehát a színészt.” (Kisebb töredékek, feljegyzések.).

„Semmi kétség, háborús dolog és közönségtelen vesztesség előállni olyanképpen, hogy az a szakasz gyöngéért, ez a sor jó azért — ám kritikát írni másként nem lehet, s a tapasztalat szerint magyarul nem is írják. Hiszen módszerek ott az az áldott pszichológus, a köznépi ostya, amelybe kvarckristályokat, magyarul homokot pakolunk, s azt a beteg lelkeknek beadván, úgy véljük, hogy kvarcfénykezelésben részesítjük őket. Vezető folyóiratunk, teszem a Nyugat s a Színházi Élet nem esnek oly messze egymástól akkor sem, ha amaz Ady lelken, ez pedig Tökés Anna bokáján csüng-eseng, mert többnyire mind e két kiváló folyóiratunk egyetért abban, hogy a művész ilyen-olyan értékű, de embertelen teljesítményét, a művet, mellékesen kezelik annak külső vagy belső, természetesen történeti eredete mellett. (Ady-vízió, 1929.)

„Hogy Ady sokszor művésziellen (tehetetlen) sort kavart politikai verseibe, melyekből elég citrát idéz Kosztolányi, ez a korunkbeli politikai költészet létjogosultságát a legkevésbé sem csökkenti, de Ady költőváltat sem.” (Ady-vízió, 1929.)

„Ignotus okfejtése Ady melett világos, szabatos, mégsem helyeselhetem irodalompolitikai megfontolásai miatt. Helytálló Adyért általánosságban ma már nem kell s a művésztől merőben idegen kisajátító törekvésekre való tekintettel nem is tanácsos. Gondos dajka azonban tisztába teszi a gyermeket a férgekkel való eszmélés nélkül is és éppen Ignotus gondolatmenetének értelmezésében érdemes Ady, hogy a salaktól megtisztították. Ha ez félt, úgy Ady nem sokat ér. De mondom, soha ilyen szükség és alkalom, hogy valahány Ady-vers van, az végigelemzésesék, amiből nemcsak a most ható és sarjadt nemzedékek nyernének értési és leddig páratlan művészetbölcseleti, valamint konkrét kritikai kísérleti praktikumot, hanem azok a száz évek is, amelyek után jön el majd az igazi revízió. (Ady-vízió, 1929.)

„A magyar író műveinek olcsó kiadása nem hozza meg a maga kamatait. Akárha jót írt, akárha rosszat. Mert amíg Ady Endre műveit megfizethetetlen árak zárják el a nép legszélesebb magyarságától, az úgynevezett „művelt nyugat” tehetetlenül üres vacakjaival rombolják nemzetünk izlését példányonként egy villamosjegy árán, amint az orrukra kötetett mindenfelé. Huszonnégy fillér, azaz huszonnyolc fillér — elég olcsó ahhoz, hogy még a tanyákra is eljusson belőle és elvégezze a maga jól kiszámított értékrohasztó hivatását.” (Kultúrfőlnyek haditánca, 1929.)

„Novellák a szó és a műfa eredeti értelmében. Külsőre, belsőre újdonságok, eredeti összetételek, leleményes kidolgozások és amit ezzel természetesen összefügg, az anyagoknak, az általános emberinek és társadalmának önálló minősítése. Önállóságuk azonban nem érinti szocialista mitovutakat, mindössze annyit jelent, hogy Nagy Lajosnak nem csupán az értelme mozog a szocializmus gondolatkörében, amint az művében kitetszik, hanem a fogalmakkal nem irányítható művészség is úgy szabja meg benne tevékenysége irányát, hogy a szocializmus ennek inkább utólagos tudatosítása. Másfelől meg önállósága nem jelent többet annál, mint hogy íróársaitól különül el. Mert szemlélete nem egyéni, hanem egyetemes, vagyis voltaképpen Nagy Lajos módjára kéne szemlélődnünk, ha adnánk valamit a tárgyalagosságra.” (Nagy Lajos: Lecke, 1930.)

„A mondat így hangzik: Éhes vagyok. Ha ezt ebédidőben mondom odahaza, olyasmit jelent a szemléleten át az értelem számára, az a tartalma, hogy »mi lesz az ebéd?«. Ha koldus mondja az utcán, úgy olyasmit jelent, az a tartalma, hogy »tessék adni néhány fillért?«. Ezt a mondatot tehát mindkét esetben éppen a tartalma, adott jelentése utalja mint formát és mint stílust a közbeszéd formájának és stílusának kategóriájába.

Ha ezt a mondatot, hogy Éhes vagyok, versben írom le, egyáltalában nem azt jelent, hogy „miért nem hozzátok már azt az ebédet?“, és nem is azt teszi, hogy „csak egy fillért, könyörgöm alássan“. Mert (eltekintve attól a szimbolikus tartalomtól, hogy nem vagyok megelégedve ezzel a világgal) ennek a mondatnak versben mindenesetre az a tartalma, a valóságos jelentése, hogy éhség egyáltalában van és hogy éhségnek, valamint az éhség létének társadalmi jelentősége van. Már csak azért is, mert ha ez a mondat, hogy Éhes vagyok, nem bírna jelentéssel mindenki számára függetlenül attól, hogy valóban éhes vagyok-e, vagy sem, akkor társadalmilag értelmetlen volna, — senki sem volna rá kíváncsi. Mert mi értelme is volna annak, hogy orrára kötöm az ismeretlen szegedi kubikusnak, aki a nyomda stb. közbejöttével úgyis csak évek múltán tudná meg, hogy éhes vagyok. De különben is, ha ebéd előtt vagyok éhes, az se nem művészi, se nem érdekes. Azaz nem társadalmilag érdekes. Amit tehát versben írok le, annak társadalmi és egyetemes jelentősége kell, hogy legyen, annak társadalmi értelme van. Egyszóval a művészi forma tartalma mindig egyetemes és társadalmi. És az ilyen tartalom föltétele a forma művészségének.” (Irodalom és szocializmus, 1931.)

hibáztathatja az olyan ember, aki munkájában a hivatásteljesítés kielégülését nem találja meg —, s, ha nem találja meg, ennek — törvényszerűen — csakis tulajdon gyengesége, képességei fel nem ismerése, vagy az egyetemes közösségi célok el nem ismerése lehet az oka. Mondom, a jelen emberének szinte még túl szigorú ez a szentencia, túl magas a mérce; de a mérceket az emberben bízó törvényszerzők mindig a jövőbe tekintve szokták megállapítani, tudván, hogy a tökéletesség egyelőre nyilván csak megközelíthető; de azzal alázni magunkat, ha beérnénk kevesebbel.

„A mindenséggel mérd magad” — ezt írnám föl másodíknak a táblára. Erről a versmondatról órák hosszat lehetne beszélni. Mert benne foglaltatik elsősorban az, hogy ne érd be azzal, ha képességeidet és tisztességedet úgy-ahogy próbára teszed, hanem a legnagyobb teljesítményt próbáld meg kicsikarni magadból, a legnagyobbat, amire egyáltalán képes vagy. De benne van ebben a mondatban az is, hogy munkád —, bármi legyen is az — olyan hibátlanul használható legyen, mint maga a világmindenség, és benne van az is, hogy cselekedeteidért nemcsak a család, vagy a szűkebb környezet, de egy nemzet, egy társadalom, s mindinkább az egész emberiség előtt kell felelősséggel helytállnod. Sőt, a „mindenség”-be — ma, az úrhajózás korában — egyre inkább beleértendő nem csak a szomszédos népeknek, de a szomszédos bolygóknak is a múlt században még fantasztikusnak hitt, ám ma egyre megközelíthetőbb, egyre reálisabbá váló világa —, s ehhez a kitágult világhoz, ennek a nagyvonalú méreteihez és szinte emberfölötti igényeihez kell mérnie magát annak, aki a jelenben, itt és most, egy még oly kicsiny nemzet tagjaként becsülettel helyt akar állni.

„A lét dadog, csak a törvény a tiszta beszéd” — mondja másutt József Attila —, s etikai síkon arra tanítja ezzel utódait, hogy ne érjék be az egyszerűvel és az esetlegessel, de próbálják felfedezni az egyedi jelenségben az általánost, az egyéni élményben —, gondban és örömben — azt, ami másokkal is közös, ami embert emberrel összefűz és mai a léte — a tudatban — vak véletlenek összevisszaságából törvények megvalósulásává emeli fel.

A következő parancsolat: „Az igazat mondd, ne csak a valódit” — elsősorban a költő ars poétikáját fogalmazza meg, más költőknek is útmutatásul, de erkölcsi követelménynek sem utolsó, arra serkenti megértőjét, hogy igyekezzék az igazság mélyére hatolni, s mindig a teljes igazságot kutassa föl és vallja meg.

József Attilának van joga hozzá, hogy ilyen követelményeket támasszon, hiszen a maga elkötelezettségét élete vezérlő eszméinek minden külső fegyelemnél szigorúbb belső fegyelmelzetséggel és felelősségérzettel fogalmazza meg, mondván: „Az én vezérem bensőmből vezérel”.

És ez a benső vezérlés megteremti a feltétlen hazaszeretetet és a cselekvő nemzetköziség szabatos kifejezését is. A hazájában számkivetett költő vallja: „csak itt mosolyoghatsz, / itt sírhatsz, / magaddal is csak itt bírhatasz, / oh lélek! Ez a hazám”.

S nem árt erre odafigyelni azoknak az újabb nemzedékeknek, amelyek már végleg otthonra találtak e hazában; mint, ahogy hasonlóképpen kifejezettek nekik — nekünk — szól az internacionalista világszemléletnek, a szomszéd népekkel való testvéri együttélés óhajának az a manifesztuma, melyet oly sokat idézünk: Rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk, és nem is kevés.

De mit ad — a maga korában — a klasszikus tilalmak, a „ne ölj”, „ne lopj”, tehát az erőszak ellen szóló tilalmak helyett a költő?

Annyit emlegetett híres ifjúkori versében — sokak meghökkenésére és megbotránkozására —, mintha épp az ellenkezőjét mondaná: Tiszta szívvel betörök, / ha kell, embert is ölök.

Pedig nem a rablás és öldöklés programja ez; a benne feszülő indulat —, ha keveredik is némi anarchista hetykélkedéssel — lényegében az osztályharc hevületével, a mindenből kifosztott proletár elszántságával egyenlő, hiszen egy igazságtalanul berendezett világban a jogfosztottság szelíd eltűrése volt csak igazán a bűn — bűn a többség, az elnyomottak ellen.

Mert bármily fájdalmas, a költő tudja, hogy forradalmi erőszak nélkül nem jöhet el az igazságosság világa. Később — higgadtan és intellektuálisabban — számunkra is érvényesen, így fogalmaz: Lásd, harc az élet, / ne tékozzol bizalmadat.

Mert a jövő ellenségeivel szemben nem vállalni a harcot, az épp olyan vétek, mint kifosztani és elpusztítani a gyöngét és az elnyomottat, mert hiába is csürnénk-csavarnánk, József Attila kiabrándítja a tétovákat: ügyeskedhet, nem fog a macska / egyszerre kint, s bent egeret.

Pedig egyébként végképp nem erőszakos természet ő. Nekünk, a „szelíd jövő” fiainak azt üzeni: „...nem tudok mást, mint szeretni, / gőryedve terheim alatt.

S bizony az igazi szeretet parancsát csak az érti meg az ő szávaiból, aki a jó ügyért való harc kötelességét is megértve vállalja.

De vajon milyen útmutatást ad nekünk ez a nagy költő a szeretet paroxizmusában, a szerelemben való etikus magatartásra?

Nem, primitív arany szabályokat és tilalmakat ebben a vonatkozásban is hiába keresnénk nála. Azt adja tanácsul, amit ő maga is átél. Keserűen állapítja meg koráról, hogy: „Zsoldos a férfi, a nő szajha” —, de a maga szerelmét a legmagasabbra emeli. Így beszél róla: „...önmagamba én se fértem, / a lelkem azért közvagyom / s azért szerettek ily nagyon.

És elítélő szava nem a polgári konvenciók és a kötelező képmutatás megsértőire vonatkozik, hanem így szól: Te rongy, aki szeretni gyáva vagy.

S ekképp a szerelemben az egyetlen megdönthetetlen törvényt fogalmazza meg: nincs itt abszolút bűn és abszolút erény, csak az igazi szerelem kölcsönös és feltétlen vállalása lehet mércéje az érzelmek erkölcsstanának; aki csak szeretne szeretni, de nem mer, az hitvány, rongy ember; s hallgatónak benne foglaltatik ebben a gondolatban az is, hogy aki az igazi szerelem vállalása helyett aprópénzre váltja fel vágyait, az aligha juthat el a teljességig és a harmóniáig...

Folytathatnám még, de úgy gondolom, elég lesz egy lélegzetre ennyi. Véggépp nem titkolom, hogy József Attila ürügyén, de alig leplezetten a kommunista erkölcsről igyekeztem szólni. S erkölcsről szólván elsősorban a fiatalokra gondoltam, mert a fiatalokról, az „ifjúság erkölcséről” sokat — talán túl sokat is — beszélnek manapság. Vannak, akik képmutatóan megbotránkoznak az ifjúság szabados erkölcsén, mások — nem kevésbé képmutatóan — minden, mégoly önpusztító gyöngeségüket is hajlandók volnának megérteni.

De az ifjúságot sem megértő, sem megbotránkozó képmutatással nevelni és felemelni nem lehet.

Ehelyett én inkább a költőt mutatnám fel nekik, József Attilát, aki — épp, mert egy szikrányi képmutatás sincs benne — tulajdon emberi gyöngéi megmértésére is kemény törvényeket alkot és követeléseket támaszt; a teljességet kéri számon teljes odaadással, belső számvetésre indít és érett, felnőtt emberséget parancsol. S szabadságot ígér, határtalan szabadságot az egyénnek, annak, aki az „új nép, másfajta raj” fia és már csak a közösség iránt mély-séges felelősségtudattal képes a maga személyes boldogságát is megtervezni és megvalósítani.

„A semmi ágán ül szívem. / kis teste hangtalan vacog, / köréje gyűlnék szelíden / s nézik, nézik a csillagok.”

A *Reménytelenül* párversének első darabjáról már sokan megírták: útjelző, fordulatot kijelölő vers 1933-ból, a *Téli éjszaka*. A város peremén és a mítosz oszlató *Elégia* közvetlen környezetében. A kései verseket előlegezve a költő először formálta itt önportróját úgy, hogy ennek kontúrjai a semmi létállapotából, az űrből karcolódnak ki. A „homokos, szomorú, vizes sík” előképe a *Költőnk és kora* lankáinak. Velük „a világ / a táguló űrben lengve” —, mint mindenség — a semmisségbe — „jövőjének nekivág”. A semmi metafizikus tere ez; „az űres űrben tántorgó világ” képzete emberiség-vízio: a lélek próbálja helyét találni benne.

Régóta, s Ignotus-mód hordozom, dűnyögöm magamban a fent idézett verset. Érthető, hogy a verszárás kulcsmetaforája különösképp érdekelt. A vers elemzői nem mulasztották el felhívni a figyelmet arra, hogy e képzet bizonyosan József Attila kedves költőjétől, az épp-úgy-magányos, tört életű Csokonai Vitéztől való. Az ő fizicoteológiába ágyazott kozmológiája rögzíti így a létezés teljes bizonytalanságának állapotát: „Látod-e, mely kicsiny itt a föld, félrésze vizekkel / Befoglalva setét zöldes, félrésze világos. / S mint félrésű citrom hintálva tulajdon / Terhe nyomásától, lóg a nagy semminek ágán” (*Dr. Földiről egy töredék*.)

Megpróbáltam visszakeresni József Attilánál a *Reménytelenül* metaforájának előzményeit: földet, semmit, ágot, világot. S eközben a sor különbözős, nem Csokonaitól eredeztethető „mélyretegére” akadtam — ősi, mitikus gondolatra. E képszerű, archaikus vízió a világot az ággal azonosítja, az embert az ágon ülő madárral.

A világ ágán ülő ember képzete robbanó, hetyke életerővel 1928-ban jelenik meg először a költőnél. *Erősödik* című költeményében. A cím a vers centrumára, középrészére utal. Világot és ágot hasonlítva egymáshoz, konkrét szituációt tágit kozmikus: szeretkező fiatalok fölött ágon trónol az Ifjúság Költője, s büszkén harsogja az égtájak felé: „Erősödik az ág alattam, erősödöm én is a világon”. A *Téli éjszakában* már megváltozott jelentéssel bukkan föl ugyanez a képzet. A metamorfózis rendkívüli. A tömör képpé sűrűsödött gondolat itt már a dehumanizálódás, a sivárság, az üresség metaforája: az űres űrben „annyi mosoly, ölelés főnnakad / a világ ág-bogán. Előreutal ez a *Szürkület* jégbe dermedt világára, ahol „Távol tar ágak szerkezetei / tartják keccsel az űres levegőt”; e világképzet terében feldereng a vizes sík és a tiszta űr, a hazátlan lélek egyetlen valós világa. E világ negativitással telített, a van a nincset, a tárgy-egyen a nemlétet realizálja. A vers a némaság felé tapogatózik, úgy ahogy ezt a *Reménytelenül* rögzíti: „a szó kihűl”. A költői megszólalás a némaságba fordul át, a létező a nemlétebe, a világ a semmibe. Számomra az 1933-as párvers ezért a fordulat verse: a világ válik itt önmaga tagadásává, a semmivé. S a világ ágán ülő ember képzete értékelődik át: „A semmi ágán ül szívem”. József Attila arca e tökéletes negativitásból rajzolódik ki.

A gondolatok meglelik költőiket. Szécsi Margit gyönyörű sora is e gondolatot használja fel, amikor — a képzet mitikus gyökereire egyértelműen utalva — megfogalmazza: „a megvalázott világfa ágára kiülök”. S jelenvalónak, érvényesnek érezte Szilágyi Domokos is. A *Don Quijote szerenádjá* című versből visszalátszik a József Attila-i léthelyzet, a számvetés az űres űr valóságával, a „semmi ágán” állapotával. E sorok, mint egy kézfogás, olyanok: „...hittel / csücsültem én az ágon, / s nem is sejtettem, hidd el, / / hogy magam alatt vágom; mit ér, ha fölfele / száll, míg le én, világom?”

Szigeti Csaba
irodalomtörténész

„A »parasztság« képzelt ideológusai az »ősi faji kultúra«, röviden a népművészet mellett törték lándzsát, — ezzel akarták a haladó polgári művészetet fölfirissíteni. Így került szembe egymással faji és kozmopolita művészet, mert ideológusok nem vették tudomásul, hogy a népművészet éppen annyira internacionális, mint amennyire történelmi termék. Sőt voltak, akik célul tűzték ki »az igazi népi művészeti produktumok megbecsülésével és vásárlásával, valamint megfelelő piac biztosításával a magyar paraszt előtt újra becsessé és egyúttal jövedelmezővé tenni az ezzel való foglalkozást, s így fajiságának tisztá megőrzését«. Egy ilyen mondatban bennefoglalatik az ifjúsági kultúrmozgólódások minden rövidlátása és reakciója mivolta. A »fajiság tiszta megőrzését« attól várták, hogy kapitalizálják a népművészetet, amelyet éppen a kapitalizmus tett tönkre. Kisüzemi árutermelést akartak csinálni a népművészetből, hogy visszakapja régi művészeti becsét a paraszt előtt. A »parasztságért« hirdették a népművészetet, amely már nem kell a parasztnak. Párhuzamos ez a szándék a kispolgári ideológusoknak ama törekvésével, hogy a kapitalizmus romlását és rombolását a halálra ítélt kisüzemi gazdálkodás állami segítyezésével menték meg, jóllehet az állam — a nagyüzem kapitalizmusának állama.

A jövő kultúráját az az osztály fogja megalkotni, amely a jövőt megteremti. Ez az osztály a proletáriátus. A népművészet a múlté, a polgári művészet a jelené és a proletárművészeté a jövőé. A proletárművészet a jelené és a proletárművészeté a jövőé. A proletárművészet őst a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív. A népművészet a felgyűlemlett, jelenlevő múlt, hatékony emlék, mely irányítja a jövőt. De azért, akinek van jövője. A sarlóskok is a népművészetből indultak ki, eljutottak a néphez, a dolgozó néphez, — nem múzeumok számára szedték össze eleven anyagukat. Belátták, hogy a dolgozó szegénység kulturális felszabadításának útja elválaszthatatlan a gazdasági felszabadulásért folyó küzdelemtől, a szocializmustól. Ez az út nyitva áll a magyarországi értelmiségi ifjúság előtt is.” (Fiataliságunk és a népművészet, 1932.)

„Hogy értékre nézve vajjon a mű-költészet, vagy népköltészet nyom-e többet latba, annak bármilyen irányban való eldöntése, sőt annak megkísérlése is badarság, már ami a művész önértékét illeti. Tiszta értékükben költői műveket is lehetetlenesség összemérnünk, hogy tehetnők hát ezt költészetekkel? Még badarabbnak tűnik föl ez a kísérlet az adott esetben, amikor népköltészetéről és műköltészetéről, mint ugyanannak a nemzetnek »két költészetéről« esk botlató gondolat. Egy nemzetnek csak egy költészet van és a műérték szempontjából különben is különbözős, hogy a csodálatos tökélyű Odysseát vajjon egy Homéros nevezetű egyénnek köszönhetjük-e, vagy a barangoló kobzosok százainak. Tény az, hogy egymagában egyetlen műköltő sem kelhet versenyre a népköltészetrel, amely értékes mozzanatainak egyetemében a tiszta valósággra való tiszta eszmélet páratlan teljességét éri el, hiszen az élet különbözőneműek folyamatossága, márpedig a népköltészet nem szakad meg egy ember életével. Különböző nemű alkotásai pedig oly nagy számmal valók, hogy elvileg nem is, de szemléletileg átmennek egymásba, olyasképpen, mint az egyes költemény egyes mozzanatai. A folyamatosság tehát nemcsak az idő vonalában, külsőleg, hanem belsőleg is fölfedezhető. Hézagai nagyobbak belsőleg és folyamatossága szakadozottabb külsőleg. De másként áll mindjárt a dolog, ha a műköltészetet nem választjuk el a néptől, hanem egységesnek tekintjük őket, aminthogy egyik is, valóságosan. Mert jó művekről szólván, azoknak formája az egyetemes hasonmása, s így kevesebb is bennük a személyi egyéniség. Így pl. Balassa, Csokonai, Arany, Petőfi, Ady a népköltészetrel szemben sokkal kevésbé egyéniek, mint egymással szemben.” (Magyar mű és labanc szemle, 1930.)

„A modern regényirodalomból a romantika csaknem egészen kivészett, úgy, hogy ha föl is bukkan olykor-olykor, fölényesen lemosolyogjuk. Pedig a romantikának is megvan a maga nagy hivatása és legfőképpen most, a háború lelki dögvéze után: szívet-lelket rakni azokba a hátszisznyákba, amiket embereknek hívunk és a hívők lerongyolódott hitébe új bizakodást aggatni.” (Réti Odón: Zorka; 1924.)